(Ed.), *Education and Political Development*. Princeton: Princeton Univ. Press.

Shaw, Stanford and Shaw Ezel (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Schultz, Theodore (1963). *The Economic Value of Education*. New York: Columbia Univ. Press.

Smelser Neil J. and Seymour Martin Lipset (Eds.) (1966). *Social Structure and Mobility in Economic Development*. Chicago: Aldine.

Sungu, İhsan (1938). "Tevhidi Tedrisat." *Belleten* 7-8.

Szyliowicz, Joseph S. (1973). *Education and Modernization in the Middle East*. Ithaca: Cornell Univ. Press.

Szyliowicz, Joseph S. (1975). "Elites and Modernization in Turkey," in Frank Tachau (Ed.), *Political Elites and Poltical Development in the Middle East*. New York: John Wiley and Sons, 23-66.

Tapper, Richard (1991). *Islam in Modern Turkey*. New York: I.B. Tauris & Co Ltd.

Taşdemirci, Ersoy (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türk Milli Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma*. Unpublished doctoral.

Türk Tarih Heyeti (1930). *Türk Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti (1932). *Tarih I: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*. Istanbul: Devlet Matbaası.

Tük Tarihi Tedkik Cemiyeti (1933). *Tarih II: Orta Zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti (1933). *Tarih III: Yeni ve Yakin Zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti (1934). *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Ülken, Hilmi Ziya (1979). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Ünat, Faik (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelismesine Tarihi Bir Bakiş*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Türk Sosyolojisinin Siyasi Tarihi

Yasin Aktay*

Yıllarını Türkiye'de sosyoloji yapmaya çalışarak geçirmiş bir Batılı sosyolog olarak Elisabeth Özdalga, II. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde (1989) sunduğu tebliğinde, Türkiye'de sosyoloji disiplininin sorunlarını değerlendirmişti. Yaklaşımları, Türkiye'de bir sosyolog olmanın ne anlama geldiğini karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirebilecek bir yetkinliği yansıtıyordu. Ona göre sosyoloji "bir disiplin olarak... bir taraftan kapsamlı toplumsal sorunlara 'bilimsel' çözümler hazırlama yeteneğinin peşindeki geniş bir çerçevede varolan gerçekdışı ve şişirilmiş bir özgüven eğilimi, diğer taraftan sosyolojinin farklı disiplinler arasında üvey evlat muamelesi görerek akademik ailenin diğer üyelerine sağlanan araçların çok küçük bir kısmından bile mahrum edildiği Türk üniversitelerindeki katı gerçekler" (Özdalga, 1990: 33) arasında sıkışmıştır. Diğer yandan genelde sosyal bilimciler, özelde ise sosyologların, "kaderlerini ülkelerindeki politik gelişmeye sunmaktan ve bağlamaktan kaçınamadığı sürece, kendi meslekî uğraşlarını yürütmede uzun vadeli başarı" (aynı yer) elde edemeyecekleri tespitinde bulunurken, Türkiye'de sosyolojinin bir asra yaklaşan tecrübelerinde, Max Weber'in deyimleriyle bir meslek olarak siyaset ile bir meslek olarak sosyoloji arasındaki ilişkilerin kendine özgü tabiatına dikkat çekiyordu.

Bu tespitlerde Türk sosyolojisinin en önemli sorunlarından birine, yani siyasetle ilişki biçiminin, sosyolojinin bilimsel taahhütlerine olan bağlılığını ne ölçüde sınırladığına dair bir vurgu vardı. Bu vurgu, aslında sosyolojinin her zaman en ciddi epistemolojik sorunlarından biriyle ilgilidir. Yani değerlerden bağımsız bir bilim yapma imkânı, siyasî istemlerden bağımsız saf bir bilme isteminin ne kadar mümkün olduğu, sadece Türk sosyolojisinde değil, Avrupa'da da sosyolojinin en önemli bilim-disiplin sorunlarından olmuştur. Özdalga'nın Max Weber'in meşhur bilim-değer tartışmasına referansla değerlendirmelerinde de yer verdiği konu, sosyologun bilimsel ideallere bağlılığı ile bir tarihte ve bir toprakta yaşıyor olmasının kendine yüklediği tarihsellik ve toplumsallıklardan ne ölçüde kurtulabileceği, dahası ne kadar kurtulması gerektiğine uzanan bir dizi ontolojik ve epistemolojik tartışmayı gündemine taşımış oluyor. Gerçekten de sosyologun yaşadığı tarihe ve topraklara kayıtlı olmak bakımından başka herhangi bir mesleğe mensup olandan ne kadar farklı olması gerektiği ciddi bir sorundur. Edward Said'in entelektüele bir lüks olarak gördüğü nesnelcilik isteğini (Said, 1995) bir sosyologa, üstelik bir Türk sosyologuna ne ölçüde gerekli veya meşru görebiliriz. Yani konu Türkiye olduğunda, bizim dile getirmeye çok meraklı olduğumuz "farklılığımız" bizim sosyolojimizin de farklı olmasını gerektirir mi? Genellikle Türk sosyolojisinin siyasî ilgi düzeyi de demokrasimizin, toplumsallaşma biçimlerimizin, hayat kalitemizin, sivil haklarımızın istenilen seviyeye ulaşamaması konusunda sahip olduğuna benzer mazeretlerle mi meşrulaştırılmaktadır?

(*) Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

Burada Türk sosyolojisinin kısa da olsa bir tarihini vermek ne bu yazının sınırları içerisinde mümkün olabilir ne de münasip olur. Bu konuda yeterince olmasa da, yapılmış bir çok çalışma vardır.(1) Örneğin, Türk sosyolojisinin bir dönemselleştirimi ve önde gelen toplumbilimcilerin değerlendirildiği Emre Kongar'ın derlemesi (1981) hâlâ en kapsamlı çalışma olma özelliğini koruyor. Ziya Gökalp ile Prens Sabahattin'le başlattığı Türk sosyologları tarihini Hilmi Ziya Ülken, İbrahim Yasa, Niyazi Berkes, Nurettin Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, Cavit Orhan Tütengil, Mübeccel Kıray, Mehmet Ali Şevki, Mehmet İzzet, Z. Fahri Fındıkoğlu, İsmail Hüsrev Tökin, Mümtaz Turhan, Muzaffer Şerif Başoğlu ve Sedat Veyis Örnek gibi isimler hakkında birer bölümle sürdüren çalışmaya, yine de, dönemselleştirme ve içerdiği şahsiyetlerde eksik bıraktıkları dolayısıyla itiraz edilebilir. Örneğin, daha kapsamlı bir sosyoloji tarihi, sadece meslekten sosyologları(2) değil, Türk sosyolojik düşüncesine katkıda bulunmuş olan bazı isimleri de muhtemel bir Türk sosyoloji tarihinin içine alabilirdi. Örneğin, Cemil Meriç, Nurettin Topçu, İdris Küçükömer, F. Sabri Ügener ve Erol Güngör gibi isimlerin Türk sosyoloji tarihi kapsamında değerlendirilmesinin, Türk sosyoloji düşüncesinin ufkunda önemli genişlemeler yapacağı muhakkaktır. Bu isimlerden Erol Güngör ile Ülgener gibi akademik hayatında rektörlüğe veya Profesörlüğe kadar yükselmiş olanların dışındakilerin *akademia* ile aralarının pek iyi olmamasının, onların çabalarının Türk sosyolojik literatürüne gereken işlevsellikte katılmasını engellemiş olduğu bir gerçektir. Ancak gerek ulaştıkları okur kitlesi açısından gerekse sosyolojik düşüncelerinin Türk düşünce tarihi açısından gerekli olan okullaşma olgusuna daha yatkın olması, bunların sosyolojik bir müfredat içerisinde nasıl bu kadar ihmal edilebildiğini anlaşılmaz kılıyor.

24 Ocak 2002 tarihinde ölen ünlü Fransız sosyologu Pierre Bourdieu, akademik hayatın sosyolojisini yaptığı *Homo Academicus*'ta Batı'da bilinen bir çok önemli sosyal bilimcinin *akademia* ile olan geçimsizliklerinin dikkate değer olduğuna değinir. Örneğin Althusser'den Derrida'ya, Barthes'tan Deleuz'a kadar, bugün sosyolojinin de felsefenin de sınırlarını tayin etme konumunda bulunan bir çok düşünürün başarılarını büyük ölçüde akademik kısıtlamalardan özgür olmaya borçlu olduğunu kaydeder. Bunların hemen hemen hiç biri formatına uygun bir tez yazmış değildir. Tabii ki meselenin öbür yüzünde aslında bu isimlerin hepsine akademik mekanizmanın pek sıcak bakmamış olduğu gerçeği yatar (Bourdieu, 1988: xviii). Ancak bu onların yine de akademik çalışmalara esin kaynağı olmalarına engel olamamıştır. Yukarıda andığımız Türk düşünürleri de bir sosyoloji tarihi içerisinde ihmal edilemeyecek kadar zaten etkili olmaktadırlar. Ayrıca Türk sosyolojisinin bugün en önemli sorunlarından biri olarak dikkat çekmeye çalışacağım büyük teorilerin (Quentin Skinner'in grand teori dediği şeyin, Skinner, 1991), başka bir deyişle okullaşma veya paradigma kıtlığının, aşılmasında, bu tür isimlerin bir nebze katkıda bulunabilecekleri ni düşünüyorum. Esasen, postmodern dünyaya atfedilen büyük anlatıların yokluğunun, bugün Türk sosyolojisindeki bu tarz bir kıtlığa denk düşmesinin postmodernizme karşı Türk sosyal düşüncesinin çok duyarlı olduğunu mu gösterdiği yoksa, bu kıtlığın, bu heyecansızlığın başka nedenleri mi olduğu sorusu başlıbaşına irdelenmesi gereken bir sorundur. Mart ayının başlarında 102 yaşında kaybettiğimiz ünlü Alman düşünürü Hans-Georg Gada-

(1) 75. yılında Türkiye'de sosyoloji bölümünün kuruluşu dolayısıyla İstanbul üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde düzenlenen konferanstaki tebliğlerin derlendiği çalışma, Türk sosyolojisinin o döneme kadarki bilançosunu çıkarıyor. Bkz. Coşkun, 1991. Ayrıca Kurtuluş Kayalı'nın Türk sosyologları üzerine verdiği ders ve konferanslarından oluşan kitapları (200; 2001) genelde Türk düşüncesinin özelde Türk sosyoloji düşüncesinin sorunları üzerinde duran metinleri içeriyor. Türk düşünce hayatının en önemli sorunlarının hafızasızlığı bundan mütevellid ve kısırlığı olduğunu söyleyen Kayalı aydınların her işi kendileriyle başlatmalarının Türkiye'de her konuda olduğu gibi sosyolojik düşüncede de bir süreksizliğe ve bir kopukluğa yol açtığı teşhisinde bulunuyor.

(2) Aslında bunların önemli bir çoğu en azından aldıkları lisans ve yüksek lisans eğitimleri itibariyle meslekten sosyolog tanımına pek uymazlar.

mer'in anlamada ve öğrenmede, işlevsel gördüğü "önyargılar" (Gadamer, 1989) ister meta-anlatı formunda, ister gelenek formunda, ister siyasî ilgi düzeyinde Habermasçı anlamıyla bir "sosyal bilim istemi"ni harekete geçirici bir etkiye sahiptir. Türkiye'de sosyal bilim isteminde bir çeşit "toplumsal sermaye" etkisi gören bu tarz önyargıların yokluğu, Aydınlanmacı bir iyimserlikle olumlu karşılanabilse de, bunun sosyal bilimlerin gelişimine ket vurduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü alabildiğine bollaşmış bir görüntü verse bile, sosyal bilim ürünlerinin birbiriyle irtibatlanabilir ve tespit edilebilir yörüngeleri oluşmuyor. Türk sosyolojisinin kendi üzerindeki düşünümü çerçevesinde bu sorunu gören ve bunun sebepleri üzerinde duranlar da olmuştur.

Örneğin, Kurtuluş Kayalının Türk sosyolojisinde tespit ettiği en ciddi sorunlardan biri, süreksizlik veya hafızasızlık olmuştur. Aslında sonuçta bir yanıyla bu da büyük teorilere sahip düşünce damarlarının veya okullaşmaların oluşmamasına, bir miktar oluşan kadarının birbirleriyle özgür bir diyalog ve tartışma zeminlerinin olmamasına bağlanabilir. Diğer yandan, Bahattin Akşit 1985'te düzenlenen Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu'ndaki tebliğinde Kayalı'nın süreksizlik veya hafızasızlık olarak adını koyduğu sosyolojik düşüncedeki soruna benzer îmâlarla "bölmelenmişlik" (compartmantalization) adını koymuştu. Bu bölmelenme Türk sosyolojisinin sadece kuşakları arasında değil, bazen aynı zamanda yaşayan sosyologlar arasında, bölümler arasında ve "bazen de bölümdeki kuşaklar arasında" idi (Akşit, 1986: 196). Türk sosyolojisinin seksenli yıllara kadarki müktesebatı üzerinde bir tarama yaptığında, değişik alt disiplinler arasında bir hayli zengin bir birikimin oluşumunu bulup sergileyen Akşit, çalışmasında bu dağınık ve çoğunlukla birbirinden neredeyse tamamen habersiz tezler ve çalışmaların oluşturduğu malzemeden iyi bir Türk sosyoloji kompozisyonu türetmeye çalışmıştı. Bu dağınık birikimin düz-çizgisel bir evrim içinde olduğunu söylemek mümkün değilse de en azından bir farklılaşma ve çeşitlenme içindeydi. Adı bölmelenme olarak konulduğunda sosyolojik birimler arasındaki söz konusu kopukluklar, Akşit'in önerisiyle, düzenli sempozyumlar, diyaloglar ve tartışmalarla aşılabilir ve bu vesileyle mevcut birikimden çok iyi bir Türk sosyolojisi mefhumuna ulaşılabilirdi. Aradan geçen 17 yıl içerisinde Akşit'in önerisinin ne kadar kabul gördüğü veya gereğinin ne kadar yapılmış olduğu ayrı bir tartışma konusudur,(3) ancak onun 1985'e kadarki yayınlar üzerinden yaptığı tarama ve alt-disiplinlere göre tasnif çalışmasının periyodik olarak tekrarlanmasının bile bu amaca yeterince hizmet edebileceğini söylemek mümkün. Gerçi Akşit'in çalışmasının üzerinden geçen ve sözkonusu birikime eklenen sürenin Türk sosyolojisinin bizzat mahiyeti üzerinde de bir etki yapmış olduğunu gözlemlemek mümkün. Doğrusu, tam da bu süre Türkiye'nin bir yandan Özal'lı yılların neo-liberal atmosferinin siyasalın anlamını içten içe kemiren ortamı, diğer yandan seksenli ve doksanlı yılların alacakaranlığı,(4) ardından da 28 Şubat'ın bütün alanları depolitize eden etkilerinin derinlemesine hissedildiği bir dönemdir. Siyasal alanın tamamen daraltıldığı bu döneme eşlik eden sosyolojik eğilimlerin bu daralmalardan etkilenmemiş olduğu söylenemez.

Sosyoloji üzerindeki daha doğrudan bir etkileme veya basınç, sosyolojinin işlevinin "kafa karıştırıcılığa" indirgendiği bir bakış açısına maruz kalırken gözlemlenmiştir. Taha Akyol'un zaman zaman dile getirdiği bir anekdotta dönemin kudretli bir generalinin sosyolojiye veya sosyologlara bakışı çok iyi örneklenmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin kültürel,

(3) En azından Türk Sosyoloji Derneğinin o zamandan bu yana üç kez düzenlediği ve her birine 200 ile 300 arasında sosyologun tebliğ sunarak katıldığı sempozyumlar ile yine Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin bu zaman zarfında 6 kez düzenlediği Ulusal Sosyal Bilimler Kongrelerinin bu amaca uygun faaliyetler olarak kaydedilmesi gerekiyor.

(4) Bu deyim, *Birikim Dergisi*'nin, bu dönemin farklı bakış açılarından değerlendirilmesine hasrettiği özel sayının olayı çok iyi tasvir eden başlığıdır.

siyasal ve ekonomik tarihinde çok önemli bir dönüm noktası oluşturacak ve genellikle halkın büyük çoğunluğuna rağmen yapılmış olan müdahalelerin, toplumun sosyolojik eğilimini hiç bir şekilde hesaba katmadan yapıldığı yönündeki tepkilere şu karşılık verilmiş: "sosyologlara sorsak hiç bir iş yapamayız, çünkü onlar o kadar çok şeye dikkat etmemizi öğütlerler ki, adım atmamız imkânsız olur." Bu bakış açısı, Türkiye'de sosyologlara bakış açısının Cumhuriyetin ilk döneminden bu yana ne tür bir dönüşüm geçirdiği sorusunu akla getiriyor. Sahi bütün Türk sosyologları arasında Ziya Gökalp'in, bütün dünya sosyologları arasında da Durkheim'ın görmüş olduğu itibar, Türk sosyolojisinin müktesebatına ne katmış ne götürmüştür?

Kuşkusuz bu yazıda, tekrarlamak gerekirse, kendimizi ancak yapılabilecek olanı yapmakla sınırlamamız gerekir. Şimdilik bu, Türk sosyolojisinin çizilebilecek bir sınırı olarak siyasî ilişkiler tarihine dikkat çekmeye, genellikle bundan kaynaklı olarak günümüze kadar etkisini hissettiren bazı sorunlarına işaret etmeye tekâbül ediyor. Türk sosyolojisinin şekillenme biçimini ve günümüzdeki sorunlarını siyasal ilgilerinin kendine özgü seyri açısından okumak için, öncelikle Avrupa'da sosyolojinin gelişim tarihine bu yazının sınırlı ölçeğinde hızlı bir göz atmakta fayda vardır.

Avrupa'da Sosyoloji Disiplininin Oluşumu

Avrupa'da sosyolojinin bir bilim disiplini olarak oluşumu büyük toplumsal değişimlerin en büyük ivmelerinden birini aldığı ondokuzuncu yüzyılın ortalarına rastlar. İnsana ve topluma ilişkin olan her şeyi fizik bilimlerin kesinliği içerisinde ele alacak bir metodolojinin geliştirilmesi yönündeki bir isteğin tin bilimlerinin içerisinde bir baskı oluşturmaya bu dönemde başlaması tabii ki sadece düşüncenin kendi iç evriminin bir sonucu olarak görülemez. Aksine yaşanan büyük toplumsal süreçler, Avrupa'da büyük toplumsal çalkantıların oluşumu, sanayileşmenin büyük göç dalgalarıyla birlikte oluşturduğu hızlı ve çok yoğun bir toplumsal trafik, dünyanın artık eski kavramlarla ve bilim disiplinleriyle açıklanamayacağı yönünde gittikçe paylaşılan bir kanaati hakim kılacak şekilde işliyordu. Yaşanan bunca gelişmeyi açıklayabilmek için her şeyden önce yeni bir bilgi disiplinine ihtiyaç vardı. Bu disiplinden naif beklentiler, yaşanan gerçekliğin anlaşılıp açıklanması, sanayi toplumunun, kapitalizmin veya büyük siyasal değişimlerin, insanlık tarihi içerisinde doğa bilimlerindeki yasalara paralel bir düzen içerisinde varsayılan gelişiminin mahiyetini kavramak yönündeydi.

Pozitivizmin kurucusu kabul edilen Auguste Comte (1789-1857) aslında Fransız Devrimi hatta Aydınlanma'ya bir tepki olarak ortaya koyduğu eserinde, Devrim'le büyük bir kaosa sürüklenen Fransız toplumunu tekrar toparlayabilecek bir düzen arayışı içindeydi. Tabii ki bu düzen arayışı eskiye dönüş özlemiyle telafi edilemezdi, çünkü dönemin başat paradigması ilerlemecilik ve evrimcilikti. Bu yüzden Comte en azından entelektüel düzeyde toparlayabileceği bir dünyayla, Aydınlanma felsefesinin negatif saydığı etkilerine karşı koymak üzere pozitif felsefesini kuruyordu.[5] Comte yaşadığı dönemde toplumun içinden geçmekte olduğu durumu bir kaos olarak görmekte ve bunun toparlanabileceği bir toplumsal muhayyile peşindeydi. Sosyolojiyi fizik bilimlerinin paralelinde bir bilim olarak tasarlaması, sonuçta sosyolojiden beklentisini de tayin ediyordu. Aslında doğa alanında çok az kişinin kuşkuya düşebildiği yasanın tekinliğini sosyal alana da taşıma isteğinden kaynaklanıyordu bu beklenti. Bu açıdan fizik bilimlerinin kendinden menkul kesinliği bile sosyal düzeyde kaosu gidermeye duyulan ihtiyacın ürettiği bir tahayyüldü.

(5) Genellikle Aydınlanma ile ondokuzuncu yüzyılın pozitivist felsefesi arasında bir süreklilik olduğu düşünülür. Oysa yine tarihe ilerlemeci bir teleoloji eşliğinde bakma baskısı hafiflediğinde, Avrupa tarihi içerisinde en azından Aydınlanma'ya atfedilen bu tarihsel bütünlüğün çok sorunlu olduğu görülür. İlgi odağı Avrupa'da sosyolojinin gelişimi olmayan bu yazıda, bu dipnotun sınırları içerisinde Auguste Comte'un karşı Aydınlanmacı Katoliklerden ve özelikle de Bonald ile de Maistre'den etkilendiğini kaydetmek gerekiyor (Ritzer, 1996: 14). Bu arada sosyoloji kavramının ilk kez ondokuzuncu yüzyılın başlarında ilke olarak Fransız devrimine karşı olan bir grup Fransız filozofu tarafından kullanıldığını da kaydetmek gerekiyor. "Bu filozoflar her hâlükârda devrimci ilkelerin işçi sınıfını kapsamamasını sağlamaya çalışıyordu. Onlar zamanın Batı Avrupa toplumlarında hakim grupların eski feodalizm ve saray iktidarının yerine geçecek yeni bir muhafazakâr doktrini ihtiyacını karşılıyorlardı" Syzmanski & Geortzell, 1979: 10, aktaran Ertürk, 1988: 19).

Amacımız ne Auguste Comte'un ne de Avrupa sosyolojisinin tarihini yazmak deyildir. Türk sosyoloji düşüncesinin gelişimi üzerine bir yazıda, Comte ve Avrupa sosyolojisinden sözü açmak, Avrupa'daki muadillerine paralel olarak kurulduğu Türkiye'de, sosyolojinin gelişiminde bazı özgüllüklerin varolup olmadığını belirlemeyi sağlayacağındandır. Avrupa'da Comte ile başlayan sosyolojinin bir bilim disiplini olma sürecinde öncelikle disiplin kavramı üzerinde durmak gerekiyor. Michel Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* isimli kitabı modern kurumların gözetleyici (disipline edici) mekanizmalarını irdelerken, bu disiplini bilimlerin aynı zamanda bir disiplinde olan boyutlarıyla gerçekleştirdiğine dikkat çekiyordu. Bir bilimi disiplin kılan boyutu, varolan olguların bilgisi olmasından değil, bir olguyu var eden bilgiyi düzenleyen tabiatından kaynaklanıyordu. Bu anlamda sosyoloji düzenli işleyen bir mekanizma olarak önceden varolan toplumun nesnel bilgisi değil, bizzat böyle bir mekanizma tahayyülünü (toplumu) üretebildiği ve bu tahayyül-ürünü olgu hakkında ortaya konulacak bilginin şartlarını ve sınırlarını belirlediği için vardır ve bu anlamıyla bir disiplindir. Örneğin bugün daha revaçta olan sosyolojik tahayyüllerde toplumun bir doğa alanı gibi resmedilmesi fikri pek rağbet görmüyor. Ama Türk sosyolojisinin ilk inşâ dönemleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Sosyolojinin Türkiye'ye ilk girişinde de toplumsal düzen hakkında duyulan derin endişelerin belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal düzenin eski zamanlardakine kıyasla büyük bir kaos tehdidi altında yaşadığı Osmanlı'da, doğrusu, Avrupa'dakine kıyasla sosyolojik tahayyülün yeniden-inşâcı olmaktan ziyade muhafazakâr bir eğilimi olduğu hemen fark edilebilir. Bu anlamda aslında Avrupa'da bugünden bakıldığında düz-çizgisel ve istikrarlı bir ilerleme ve yükseliş tarihi olarak okunan sürecin o dönemleri, geleceği çok da kolay kestirilemeyen bir kaotik durum olarak yaşanmaktadır. Bugün için o dönemde tespit edilen ilerlemeci ve evrimci düşüncenin bir yanında hızlı değişimin yarattığı bir izlenim varsa da, aslında öbür yanında o kaotik yapının insanlığı nereye götüreceğiyle ilgili duyulan bir endişenin izleri vardı. Aydınlanmadan itibaren bu yöndeki kaygıları ifade eden zengin bir literatür de birikmiştir. Örneğin Voltaire'in meşhur *Kandide* isimli romanında ortaya konulan kötümserlikten, Rousseau'nun, kendisine bir karşı-Aydınanmacı unvanı veren kötümserliğine, hatta yukarıda da değindiğimiz gibi, Comte gibi ilerlemeciliğin ve evrimciliğin en önemli figürüne kadar bu endişenin izleri rahatlıkla görülebilir. Oysa Osmanlı, yine bugünden bakıldığında çökmekte olan bir devlet görünümü veriyorsa da, bu devletin o zamanların yine de büyük devletlerinden biri olduğu ve Avrupalı muadillerine göre bile daha istikrarlı bir görüntüye sahip olduğunu göz önünde bulundurmak gerekiyor. Herhalde bu yüzdendir ki, sosyoloji disiplininin Osmanlı'da karşılanma biçimi zaten varolan ve hâlâ korunması ve geliştirilmesi gereken bir çok kuruma sahip olan bir toplum tahayyülüne muhafazakârca oturuyordu.

Tam da bu dönemlerde Comte'un pozitivist bilimler taksimiyle resmen ortaya çıkan ve hızla şekillenen sosyoloji disiplini sonuna kadar siyasal arayışların en önemli ifade araçlarından birisi olmuştur. Comte'tan sonra Fransa'da Durkheim ve Spencer, Almanya'da Max Weber ve Georg Simmel'in yapmaya çalıştıkları şey, çalkantılı toplumlarında taşların yeniden yerine oturtulabileceği bir anlayış geliştirmekti. Bu anlamda hepsinin de geliştirdikleri kavramlar, ortaya attıkları temalar ve

toplumsal önerileri dolaylı veya dolaysız ya siyasetten etkilenmekte veya siyaseti etkilemekteydi. Durkheim'ın *anomie* kavramı ve bu kavrama eşlik eden toplumsal olgulardan biri olarak *İntihar*'a (Durkheim, 1986) yaklaşımı, arkasından geliştirdiği toplumsal dayanışma (solidarite) ve toplumsal işbölümü kavramları, bir sosyologun Avrupa'daki misyonunun alanını tanımlıyordu. Hiç kimse Durkheim'ın bir bilim disiplini olarak sosyolojinin sınırlarına sadık kalmadığını iddia edemez. O ele aldığı bütün konuları bugünkü sosyologları hayran bırakacak ve üstadlık makamını hep teyid ettirecek bir ciddiyetle çalışmıştır. Ancak siyasetin sosyoloji ile siyaset lehine bir ilişkisinin tesisinde Durkheim, aynı ölçüde belirgin bir şahsiyet olmuştur.(6)

Türk Sosyolojisinin Doğuş Bağlamı

Türk tarihinde de sosyoloji, her ne kadar yukarıda değindiğimiz gibi farklı bir münasebetle de olsa her zaman siyasetle iç içe olmuştur. Ziya Gökalp'in Darülfünûn bünyesinde 1914'te ilk defa müstakil bir kürsü olarak sosyoloji bölümünü kurmasından (Coşkun, 1991:14) önce de daha ondokuzuncu yüzyılın sonlarında da sosyolojik addedilebilecek bir çok ilginin mevcudiyetini biliyoruz. Türk sosyoloji tarihi içerisinde genellikle pek yer verilmesine alışılmamışsa da, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Mecelle*'nin yapımına esas teşkil eden analizleri, aslında Türk Sosyolojisinin ilk ürünlerinden sayılmayı fazlasıyla hak ediyor (Meriç, 1992; Neumann, 2001: 83-87). Daha sonra Türk sosyolojisinin başlangıcındaki iki önemli paradigmanın öncülüğünü yapacak olan Ziya Gökalp ile Prens Sabahattin'in sosyolojik ilgiyi Osmanlı'ya ilk getirmiş kişiler olarak anılması yanlış olur. Esasen onların da yazdıkları ortamda Osmanlı entelektüel ortamında önemli bir sosyolojik ilgi oluşmuş bulunuyordu bile. Ayrıntılarına burada fazla giremeyeceğimiz bu ortamda, örneğin, *Servet-i Fünûn* çevresinde Ahmet Şuayb, Mehmet Cavit, Rıza Tevfik ve Hüseyin Cahid'in yazdıkları yazılarda özellikle Fransız sosyolojisinin derin etkilerinden mülhem bir sosyolojik düşünce biçimi vardır.(7) Yine bu isimlerin daha doğrudan sosyolojik sayılan metinleri yayınladıkları *Ulumu İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası*, belki de Türk sosyolojisinin ilk düzenli periyodik yayını olarak kayda geçmiştir. Dergi toplam 26 sayı yayınlanmıştır ve bir bütün olarak Osmanlı Devleti'ne karşı olmasa bile II. Abdülhamit iktidar ve siyasetine karşı bir özgürleşme isteğini yansıtıyordu.

Meşrutiyet yıllarında Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu siyasal çalkantılara, iktidarıyla muhalefetiyle toplumun bir bilimsel disiplin nesnesi olarak kurulması şeklinde verilen tipik tepkinin en önemli kısmını muhalefet cephesi oluşturuyordu. Ancak, Avrupa'da geçmişi biraz daha geriye uzanan bizatihi bu "disipliner" ilgi, Osmanlı'da toplumsallığın öğrenilmesi, tanımlanması ve denetim altına alınması yönünde duyulan Kartezyen bir istek olarak ciddi bir paradigma değişimine de işaret etmektedir. Üstelik bu paradigma değişimi sadece muhalefeti etkisi altına alan bir şey değildi. İlk sosyolojik metinlere karşı II. Abdülhamid iktidarının duyduğu "tehdit" algısına, bu ilginin masum bir bilimsel sınırın içinde kalmadığına dair net görüşe yol açmıştır. Bilimsel bir ilginin meşruiyetine sığınarak devam eden toplumsal analizler hem ilk hem son kertede siyasal bir istemle belirleniyordu. Nitekim II. Abdülhamit de bu sosyolojik ilgiye kendine yakın düşünürler istihdam etmek sûretiyle bir alternatif üretebileceğini düşündüyse,(8) bu girişiminin çok verimli meyvelerini alamadıysa da, en azından karşısında yer alan sosyolojik ilginin kendi bilimsellik taahhütlerine yeterince sadık olmadığını iddia etmeyi denemiş olmalı.

(6) Denilebilir ki Alman sosyolojisi bu konuda sosyolojiyi kendi hatırına iş gören bir bilim olma vasfına yaklaştırma konusunda daha yüksek bir duyarlılık sergilemiştir. Bir Meslek Olarak Bilim isimli makalesinde Max Weber, örneğin, bir sosyologun değerden bağımsız olma imkânını irdelerken, karamsar bir tabol çizse de, bu onun sosyologun kasıtlı olarak siyasi projeler üretme misyonuna indirgenemeyeceğini söylemesine engel olmaz (Weber, 1947).

(7) Daha ziyade liberal siyasal düşünürler olarak tasnif edilen bu eğilimin bir değerlendirmesi için bkz. Kansu, 2001: 277-294.

(8) Saraya yakın çevrelerin, örneğin Ahmet Mithat'ın karşı sosyolojik çalışmaları için bkz., Kansu, 2001: 283.

Buna rağmen Türk sosyolojisinin içinde beliren ilk eğilimleri mevcut yönetime karşı tutumlarına göre belirlemek yine de yanıltıcı olabilir. Şerif Mardin esas ayırım çizgisini toplum ile devlet arasındaki ilişkinin, merkez-çevre arasındaki gerilim ölçeğinde ele alınabileceğini söyleyerek, Ziya Gökalp'e devletçilik, yani merkez, Prens Sabahattin'e ise çevre güçlerinin temsilciliğini yakıştırıyordu (İlyasoğlu, 1990: 2169). Türk sosyolojisinin kurucu döneminde Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp iki önemli figür olarak bu özellikleri itibariyle ayırt edilmişlerdir. Prens Sabahattin Fransız sosyolog Le Play'in etkisi altında adem-i merkezîliği savunurken, Ziya Gökalp sosyolojik çabasını Durkheim'ın işbölümü ve dayanışma halindeki toplum tasavvurunun sağladığı kavramlarla merkezî ve yekpare bir ulus-devletin yapılanmasına hasrediyordu. Ancak her iki tasavvurun Osmanlı Devleti'nin kendisine muhalif olarak geliştirildiğini söylemek mümkün değildir. Sonunda her ikisi Osmanlı Devleti'nin daha işlevsel bir siyasî yapılanması için birer model önerisiydiler. Sonuna kadar siyasetle ilgiliydiler. Her ikisi de sosyolojik ürünlerini Aydınlanmacı bir elitizmin siyasal bir tasarımı olarak gerçekleştirmenin pratik yollarını da aradılar. Bu amaçla iktidara yakın durmaya çalıştılar. Hatta Prens Sabahattin'in sosyolojik çerçevesini değerlendirirken Şerif Mardin, onun "önemli bir zaafının, bir sosyoloji tekniğini siyasal teori olarak, biraz da aceleyle, sunmak" olduğunu yazar (Mardin'den aktaran, İlyasoğlu, 1983). Bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak Türk sosyolojisinin akran iki yaklaşımından Ziya Gökalp'inki Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ideolojisine yaptığı fiilî katkı sayesinde akademik referanslarıyla birlikte Türkiye'ye yıllarca hakim olacak bir sosyolojik eğilimi, diğerlerini dışlayarak, tayin etti.

Esasen II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki siyasi söylemlere bakıldığında, başta Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'inki olmak üzere bu dönemin sosyolojik ilgilerinin en önemli siyasî kavramlara esin kaynağı oluşturduklarını görüyoruz. Örneğin, II. Meşrutiyet yıllarının en önemli ve popüler kavramlarından olan, dayanışma *(solidarite)*, müsavat ve hürriyet kavramlarından, Cumhuriyet'in kurucu ideolojik kavramalarından ve Atatürk'ün altı ilkesinden milliyetçilik, halkçılık ve devletçilik kavramlarının bütün içerikleriyle beraber esin kaynağının Ziya Gökalp olduğu biliniyor (Toprak, 2001: 310).

Ancak Ziya Gökalp'in bir sosyolog olarak Cumhuriyetin kuruluşunda bu kadar önemsenmiş olmasının, sosyolojinin de bir bilim disiplini olarak bütün müktesebatıyla birlikte mütekabil bir itibar görmüş olduğu anlamına gelmediğini kaydetmek gerekiyor. Doğrusu, Ziya Gökalp'in tercih edilen ve ilgi çeken yanı onun sosyolojik kişiliği değil bir siyasî düşünür boyutu olmuştur. İlgi konusu sosyoloji olduğu yerde de Cumhuriyetin ilk döneminde bütün sosyolojik görüşler arasında sadece Ziya Gökalp'e referans oluşturan Durkheim'in işlevselci, dayanışmacı sosyolojisi alınmıştır. Buna mukabil Marx'ın sosyolojisine de Weber'in sosyolojisine de ilk etapta görece büyük bir ilgisizlik sergilenmiştir. Böylece Ziya Gökalp'e veya sosyolojisine gösterilen ilgi sosyolojinin ne bilimsel seviyesinin ne de itibarının toplamına bir katkıda bulunmuştur.(9) Nitekim Ziya Gökalp'e gösterilen ilgi, onun muhalifi olan ve yine sosyolojik bir jar-

(9) Burada ayrıca kaydedilmesi gereken bir nokta, Cumhuriyet devriminin bir devrim olma niteliğiyle, özünde muhafazakâr olan işlevselci yaklaşımlardan kendisine bir resmî ideoloji türetme konusundaki paradoksal başarısıdır. Aslında Durkheim'ın bir devrimin ilham kaynağı olabilmesi başlıbaşına yorumun ne kadar yaratıcı olduğunun en iyi göstergelerinden biridir. Doğrusu, Ziya Gökalp'in de yeni yönetimin bir resmî ideologu sayılmasında da aynı türden bir yaratıcı deha sözkonusudur. Çünkü Ziya Gökalp'in kafasında, Durkheim'i okuma ve yorumlama motivasyonları gözönünde bulundurulduğunda, Cumhuriyet devrimlerinin ulaştığı son şeklin tasarlanabileceğini düşünmek çok zordur. Onun, kısmen daha muhafazakâr ve mukaddesatçı bir toplum modeli öngördüğünü söylemek için yeterince neden vardır. Belli ki Cumhuriyetin resmî söylemi onun düşüncelerini üzerinde serbestçe çalışabildiği bir malzeme olarak görmüştür. Gökalp'in görüşlerinin Cumhuriyetçi kadrolarca bu yeniden-üretiminin hermenötik bir değerlendirmesi için bkz. Davison, 2002: 143-211; Heyd, 2001; Parla, 1985, Alver, 2001: 179 vd. Tuna, 2002: 119 vd.

gona sahip görüşlerin bertaraf edilmesiyle sürdürülmüştür. Örneğin hep karşıtı olarak da olsa ismi beraber zikredilen Prens Sabahattin ve Le Play okulu 40'lı yıllara kadar okullarda ciddiye alınmamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş teolojisi sınıfsız, dayanışmacı ve yeknesâk bir ulus-devleti gerektirdikçe sosyoloji bu millet meflumuna gerekçeler veya dayanaklar üretebilecek araçsal bilginin kaynağı olarak görülmüştür. O yüzden sosyologların siyaset nezdindeki itibarı koşullu bir itibar olmuş ve bu itibardan sosyolojinin kendisi, bu vesileyle yaşadığı tecrübenin kendisine öğretebileceklerinden başka bir kazancı olmamıştır.

Elbette burası bir bilim disiplini olarak sosyoloji ve siyaset arasındaki ilişkinin diğer bilimler ve siyaset arasındaki ilişkiden ne kadar farklı olduğunu sormanın tam da yeridir. 1933'teki meşhur Üniversite Reformuna giden süreçte Dârülfünûn hakkındaki siyasî mütalaalar, bilimin İnkılaplar yaşanmakta olan bir ülkede, bu inkılaplara hangi mesafede durabileceğini çok iyi gösteriyordu. Dârülfünûna yapılan en önemli suçlamalar açıkça, inkılaplara beklenen açık desteği göstermemiş olmasıydı.[10] Yoksa Almanya'dan üniversite hakkında bir rapor hazırlamak üzere getirtilen Albert Malch'ın o günün üniversiteleri hakkında söyledikleri gerçekten de yeterli gerekçeler idiyse, bugünkü üniversitelerimizin kapatılmayı fazlasıyla ve çoktan hak etmiş olduğunu düşünmemek elde olmaz. Burada "iyi üniversite" neredeyse siyasetten aldığı talimatları harfiyen yerine getiren üniversite olarak resmedilmiş ve bu konudaki itaatsizliği Darülfünûnun asıl kapatılma gerekçesi olmuştur. Oysa Albert Malch'ın raporu üniversitenin kapatılması için daha akademik gerekçeler bulmuştur ve bu gerekçeler alt alta döküldüğünde itiraz edilemeyecek gerekçelerdir. Ancak aynı akademik gerekçeler daha sonra kurulan üniversitelere uygulandığında üniversite ve bilim anlayışının ciddi bir evrim geçirmiş olduklarını söylemek mümkün değildir.

Bu üniversite anlayışı içerisinde Türk sosyolojisinde, Kongar'ın dönemselleştirmesi takip edildiğinde 1923-1938 döneminin en önemli akımlarından biri olarak *Kadro Dergisi* çevresini sayabiliriz. Bu kadronun sosyolojik ilgisi Marksist bir nosyona sahip olmalarından ve Mustafa Kemal'in devrimlerinin içinde sonu sosyalist ve bağımsızlıkçı bir iktidara uzanacak teleolojik bir doğrultu görmeleriyle bir çerçeve kazanıyordu. Türkiye'de solun tarihinde hiç bir zaman eksik olmayan ve sol sosyolojik paradigmanın ilk siyasî kurumsal angajmanlarını belirlemiş olan bu hareket içinde Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimlerin entelektüel çabalarının tamamı, sosyolojik bir çerçeve içinde değerlendirilebilir durumdadır. Sosyolojik ilgi ampirik çalışmalardan ziyade teorik bir ilgi olmak itibariyle Kadro Hareketinin sosyolojiye katkısı tartışmalı ise de, bu tecrübenin kendisi sosyolojinin sosyolojisi veya solun sosyolojisi açısından eşsiz ampirik veriler sunmaktadır.[11]

Kadro Dergisi çevresinin Kemalizmin ideolojik ihalelerine soyunmuş olması, bu hareketin sonraki türevlerinde de Kemalist iktidara her zaman bir davranış kalıbı olarak benzer bir alışverişe hazır bulunma teyakkuzunu miras bırakmıştır. Oysa aynı iktidar onların bütün beklentilerini karşılamak açısından

(10) Dönemin Maarif vekili Reşit Galib'in Dârülfünûn'un kapatılması için gösterdiği gerekçe gerçekten de bu açıdan mânidârdır. Diyor ki Galip: "İstanbul Dârülfünûnu Türkiye münevverliğinin beklediği salâha ve terakkiye eremedi. Memlekette siyasî, ictimâî büyük inkılaplar oldu. Darülfünûn, bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu. Dârülfünûn bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünûn yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifâ etti. Harf inkılabı oldu, özdil hareketi başladı. Darülfünûn hiç tınmadı... (aktaran Hirsch, 1950: 310-319). Üniversite reformu konusundaki değerlendirmeler için bkz. , Aktay, 1993; 1999; 173-199.

(11) Zaten Kongar da bu hareketin katkısının sosyolojiye olan katkıdan ziyade Türk düşüncesinin gelişimine bir katkı olarak değerlendirilebileceğini kaydeder (Kongar, 1981: 14). Tabii ki haklı bir itiraz, korporatist ve hatta bir çeşit nasyonel sosyalizm ufkuna sahip söylemleriyle kadro hareketinin ne kadar "sol" sayılabileceğine dair ortaya konulabilir. Doğrusu Kadro hareketinin Türkiye'nin sol tarihi içerisinde bir evreye uygun görülmesinde YÖN hareketinin retrospektif okumasının veya tarih yazımının katkısı hiç bir zaman gözardı edilemez. Doğan Avcıoğlu'nun kemalizmde solcu bir "öz" keşfeden yaklaşımının, kadro çevresinin solcu olarak nitelenmesinde önemli bir rolü olduğu savı üzerinde düşünmeye değer.

kendilerini her zaman hayal kırıklığına uğratmış ve çoğu kez iktidara verilen sosyolojik servis, kendilerinden talep edilenden fazla olmak sûretiyle sosyolojik çabayı da bir miktar devalüe etmiştir. Yine de Kadro çevresinin belli belirsiz bir grand teoriye sahip olduklarını söylemek mümkündür. En azından bu bakımdan Türkiye'de bir sosyolojik paradigmanın oluşmasına, sosyolojik bilgiyi canlandıracak bir istemin[12] oluşmasına katkıda bulunduğu bir gerçektir. Çünkü başta da değindiğimiz gibi, bugünkü sosyolojiye de baktığında Kurtuluş Kayalı'nın tespit ettiği kısırlığın en önemli sebeplerinden biri bu tür istem-oluşturucu paradigmaların veya Hüsamettin Arslan'ın -tabii ki eleştirel- deyimiyle "epistemik cemaatlerin" (Arslan, 1990) yeterince çeşitlenerek oluşmamasıdır.

Nitekim Türk sosyolojisinin en parlak sayfalarının yazıldığı çoğu Türk sosyoloji tarihçisi tarafından kabul edilen 1938-1950 döneminin en önemli figürleri olan Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinin kayda değer başarısı, *Kadro Dergisi*'nin selefliğini yaptığı bir atılım olarak kabul edilmelidir. Kuşkusuz bu dönem resmî ideolojinin sosyolojik ihalelere ihtiyacının azalmış olmasından dolayı, sol hareketin biraz daha kendine dönüp düşünme fırsatı bulduğu ve sosyolojinin hatırını daha fazla gözetmeyi dert ettiği, dahası bizzat mevcut sisteme muhalefet etmeyi de akıl ettiği yıllara denk geliyor. Resmî ideoloji artık oturmuş ve toplum bütün kurumlarıyla yerleşmiştir, üstüne üstlük Kadro hareketinin Kemalist devrimlere yönelik kırılan hayallerinin bu yeni oluşumdaki katkıları belirleyicidir. Devletle sosyal bilimci veya düşünürlerin artan mesafesinin 1938-1950 yıllarındaki sosyolojik düşüncenin gelişimine katkısı az olmamıştır. Saha araştırmaları yoluyla "somut gerçeğin saptanmasına dönük araştırmalara ağırlık verilmesi" bu dönemin en belirgin özelliklerindendir. Ancak bu dönemin yine en belirgin özelliklerinden biri de sosyolojinin muhalif bir dille veya hatta devletin politikaları açısından işlevsel olmayan bir yolla yapılmasının bile yapana ülkeyi dar eden niteliğinin açığa çıkmasıdır. Tarihe meşhur Dil-Tarih tasfiyesi olarak bilinen olaylardan sonra Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes ve Behice Boran gibi yurt dışında sosyolojik çalışmalarıyla dikkat çekmeyi başarabilen sosyolog veya sosyal bilimcilerin sürgünleri başlar.

Kongar'ın dönemselleştirmesinde 50 ve 60 arası dönem, yani siyasi tarihimiz açısından Demokrat Parti iktidarına denk düşen dönemde, kayda değer sosyolojik araştırmalar, Demokrat Parti'nin baskıcı yönetimi yüzünden ortaya konulamamıştır. Oysa Kurtuluş Kayalı, bu dönemde bilimsel veya sosyolojik çalışmaların olmasını engelleyecek hiç bir kısıtlamanın olmadığını, bütün verimsizliğin tamamen sosyologların tembelliğinden kaynaklandığı yorumunda bulunur. Gerçekten de baskıysa söz konusu olan, meşhur tasfiyelerin yapıldığı Cumhuriyet Halk Partisi zamanındakinden daha fazla bir baskı Demokrat Parti zamanında asla olmamıştır. Bu açıdan Kongar'ın 50'lerdeki sosyolojik verimsizliği Demokrat Parti'ye bağlaması, DP'ye karşı geleneksel hale gelmiş subjektif sol siyasal tavrın ihtiyatsızca sergilenmesi gibi görünüyor. Ancak yine Kongar'ın kaydettiği gibi bu dönemde Paul Stirling ve George Helling gibi İngiliz ve Amerikalı antropologların kırsal alan araştırmaları günümüze kadar Türk toplumu hakkında yapılmış ve klasikleşmiş çalışmaları oluşturmaktadır.

1960'tan sonraki dönem hem daha yakın bir dönemi kapsadığı için ortaya çıkan ürünlerin çoğalması iyice göze çarpmaya başlamıştır. Bu çoğalmanın kendisi başlıbaşına önemli bir sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu yazıda yukarıdan itibaren vurgulamaya çalıştığı-

(12) İstem'i interest sözcüğünün karşılığı olarak, Habermas'ın bilgi oluşturucu istemlerine karşılık gelecek şekilde kullanıyorum. Bilindiği gibi Habermas bütün toplumlarda bilgiye talip olmaya sevk eden saikler veya çıkarlar anlamında "bilgiyi oluşturan istemler"den bahseder. Buna göre toplumun, emek boyutuyla öndeyi ve kontrol istemi; etkileşim boyutuyla anlama istemi ve iktidar boyutuyla da özgürleşim istemini ortaya çıkardığından sözeder (Habermas, 1971).

mız sorunlar açısından anlamlı olabilecek şekilde, Yakın Ertürk bu sorunu "sağlam bir biçimde doğrulanamayan teoriler" ile "teorisiz doğrulamalar" yani bir bakıma anlamsız ve bütünlüksüz malzeme yığılması olarak nitelenecek iki tür sosyolojik çalışma biçiminin ortaya çıkması sözkonusu olmuştur. Bu iki tür çalışma arasında ise doğru dürüst köprüler de kurulamamıştır. Aslında bu durum Amerikan sosyolojisinin teori ve yöntemin birbirinden ayrılabileceği yönündeki bir varsayımından kaynaklanmıştır (Ertürk, 1988: 6-7).

Bu sınırlı çalışmada bütün bu çalışmaları kapsamanın imkânsız olması dolayısıyla sadece bir noktaya değinerek bu yazıyı başka bir yazıda devam etmek üzere kapatmak istiyorum. Birincisi Türkiye'de sosyolojiye resmî bakış açısı eskisine nazaran evrilmiş olmamakla beraber, sosyolojinin hatırına, sosyolojik telosu gözetebilecek bir yaklaşımın varolma şansı gittikçe daha fazla artmaktadır. Gerek özel üniversitelerde gerekse bazı sosyal bilimsel kuruluşların ve dergi çevrelerinin varlığı, her zaman alternatif yaklaşım biçimlerinin oluşması için bir şans olarak durmaktadır. Ancak bu şansın günümüzde yeterince kullanıldığı söylenemeyeceği gibi, sosyolojik ürünlerdeki bolluğun, sosyolojik düşüncenin şu veya bu minvaldeki derinleşmesine götürmediğini de ayrıca belirtmek gerekiyor. Gerçi günümüzde sosyoloji bir meslek olarak çok daha fazla iş imkânına sahip olmuştur. Türkiye'deki 76 üniversitenin (23'ü özel üniversite) çoğunda Fen-edebiyat Fakültelerinin bünyesinde lise felsefe grubu öğretmenleri veya araştırmacı sosyolog yetiştiren sosyoloji bölümleri bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmında yüksek lisans programları bulunmaktadır. Yanısıra, son zamanlarda iyice artan kamuoyu yoklamaları buralardan mezun olan öğrencilerin istihdam edilecekleri doğrudan piyasa koşullarını genişletmiştir. Bu bakımdan sosyoloji hem bir meslek olarak hem de bir bilim dalı olarak, alt alanlarıyla birlikte, seksenli yıllardakinden çok daha fazla çeşitlenmiş, alternatif söylemlerin üremesi ihtimaline daha fazla açık hale gelmiş, buna karşılık o ölçüde de dağılmış veya tabiri caizse "dağıtmıştır". Bahattin Akşit'in seksenli yılların başlarında Türk sosyolojisinin kaydettiği en önemli sorunlarından biri olan bölmelenmişliği gittikçe artmaktadır. Bu kadar çok birikime rağmen artmaya devam eden bu bölmelenmişliğin en önemli sebeplerinden biri, başta değindiğimiz siyasal süreçlerin depolitizasyon etkisidir. Sosyolojinin siyasala ilişkin söyleyebilecekleri üzerinde bir ipotek konuldukça, bu konuda Akşit'in beklediği çeşitlenmeye dayalı bir zenginlikten çok bir çeşit sosyoloji devalüasyonunun yaşanmakta olduğu bile söylenebilir. Türk sosyolojisinin Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'le başlayan ve siyasî isteminden beslendiği için bir heyecan üreten ve yayan serüveni, altmışlı ve yetmişli yıllarda Marksist cemaat örüntülerinin baskısı altında görece güçlü ivmeler almış, seksen ve doksanlı yılların alacakaranlığının ardındansa, siyasetten tamamen arındırılmış veya hizaya getirilmiş olarak, faaliyetlerine devam etmektedir. Aslında bir momentte sosyolojideki siyasi istemin olumsuz olmadığını aksine pozitif bir işlevi olduğunu görmek gerekiyor. Gadamer'in "önyargıların anlamadaki işlevselliği" yaklaşımı bu konuda bize elverişli bir bakış açısı sunduğunu göstermeye çalıştık. Tabii ki bu siyasal istemin mahiyeti ve tarzı da önemsiz değildir.

Bugünkü sosyolojinin en önemli krizi aynı zamanda siyasetinin de krizi olmaktadır. Sosyolojik ürünlerin veya kadroların sergileyebildikleri performansın bilinçli olarak tâbî olduğu bir paradigmadan veya paradigmalardan veya "grand teori"lerden söz etmek bir hayli zor. Belki bu sosyoloji birikiminin gayr-ı ihtiyari kapıldığı veya tâbî olduğu "kendiliğinden ideolojiler"in bir kritiği söylem analizleri yoluyla daha kolay yapılabilir. Bu durumda Türk sosyolojisinin yaklaşık bir asırdır başladığı yolda bugün geldiği nokta Türk siyasetinin bu seyir esnasında geldiği noktadan pek uzak sayılmaz. Siyasal isteminden "sıyırılmış" bir sosyoloji veya sosyolojiye ısrarla kulak tıkayan bir siyasal pratik.

Kaynaklar

Akşit, Bahattin, 1986, "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye," Sevil Ataüz (derleyen)*Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği yayını.

Aktay, Yasin, 1993, *Intellectual and Political Disputes in the Academization of Religious Knowledge*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ.

Aktay, Yasin, 1999, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Alver, Köksal, "Etki ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisi Örneği," *Euroagenda/Avrupa Günlüğü*, cilt 1, sayı: 2.

Arslan, Hüsamettin, 1990, *Epistemik Cemaat*, İstanbul: Paradigma.

Bourdieu, Pierre, 1988, *Homo Academicus*, Trans. Peter Collier, Cambridge: Polity Press.

Coşkun, İsmail, 1991, Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair, *"75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji,"* (der. İsmail Coşkun) İstanbul: Bağlam Yayınları.

Davison, Andrew, 2002, *Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik: Hermenötik bir Yeniden Değerlendirme*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: İletişim.

Durkheim, Fmile, 1933, *The Division of Labour in Society*, Trans. George Simpson, New York: Free Press.

Durkheim, Fmile, 1986, *İntihar: Toplumbilimsel İnceleme*, çev. Özer Ozankaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ertürk, Yakın, 1988, Trends and Issues in the Development of Sociology in Turkey, Yayınlanmamış Paper, ODTÜ.

Foucault, Michel, 1977, *Discipline and Punish: The History of the Prison*, trans. Alan Sheridan, New York: Penguin Books.

Gadamer, Hans-Georg, 1989, *Truth and Method*, trans. Jol Weinsheimer & Donald G. Marshall, New York: Crossroad.

Habermas, Jürgen, 1971, *Knowledge and Human Interest*, trans. Jeremy J. Shhapiro, Boston: Beacon Press.

Heyd, Uriel, 2001, *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri*, çev. Adem Yalçın, İstanbul: Pınar Yayınları.

Hirsh, Ernst, 1950, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, cilt 2, İstanbul: Ankara Üniversitesi Yayınları.

İlyasoğlu, Aynur, 1983, "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kansu, Aykut, 2001, "20. Yüzyıl Başı Türk Düşünce Hayatında Liberalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, I. Cilt: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşutiyet'in Birikimi*, Der. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kayalı, Kurtuluş, 2000, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kayalı, Kurtuluş, 2001, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kongar, Emre (derleyen), 1981, *Türk Toplumbilimcileri*, 2 cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Meriç-Yazan, Ümid, 1992, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, (3. Baskı) İstanbul: İnsan Yayınları.

Neumann, Cristoph K. , 2001, "Tanzimat Bağlamında Ahmet Cevdet Paşa'nın Siyasî Düşünceleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, I. Cilt: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşutiyet'in Birikimi*, Der. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, Taha, 1985, "The Social and Political Thought of Ziya Gökalp", Leiden: E. J. Brill (Türkçesi, 1989, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim).

Özdalga, Elisabeth, 1990, "Türkiye'de bir Sosyolog Olmak Üzerine", *Toplum ve Bilim*, sayı: 48-49.

Ritzer, George, 1996, *Classical Sociological Theory*, New York, The McGraw-Hill Companies.

Said, Edward, 1996, *Entelektüel*, çev. Tancay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Skinner, Quentin, 1991, *Çağdaş Temel Kuramlar*, çev. Ahmet Demirhan, Ankara: Vadi Yayınları.

Toprak, Zafer, 2001, "Osmanlı'da Toplumbiliminin Doğuşu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, I. Cilt: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşutiyet'in Birikimi*, Der. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuna, Korkut, 2002, *Yeniden Sosyoloji*, İstanbul: Karakutu.

Weber, Max, 1958, Science as a Vocation, *From Max Weber: Essays in Sociology*, trans. H. H. Gerth ve C. Wright Mills, New York: Oxford university Press.